

RAZLOZI ZA KASNO OTKRIVANJE NEETIČNOSTI I ZLOUPOTREBA U BANKAMA

REASONS FOR LATE DETECTION OF UNETHICAL PRACTICE AND ABUSE IN BANKS

Vitomir Slijepčević¹

Sažetak

Savremeno svjetsko, a i nacionalno bankarstvo Republike Srpske, odnosno Bosne i Hercegovine, svakodnevno se suočava sa raznim oblicima ugrožavanja imovine svojih akcionara i depone-nata. Bez obzira na sve zakonske odredbe, interne i eksterne procedure, standarde i kontrole, neetičko ponašanje, zloupotrebe, pa i kriminalne radnje i dalje značajno ugrožavaju imovinu banke. Pored eksternih počinitelja, veliki broj njih dolazi iz samih banaka, zaposlenih iz svih sfera rada, te raznih nivoa obrazovanja i odgovornosti. Sprovedeno istraživanje među bankar-skim radnicima sa područja gradova Doboj i Teslić imalo je cilj dobijanje odgovora na pitanje: „Koji su to razlozi koji dovode do kasnog otkrivanja neetičnosti u bankama povezanih sa zlo-upotrebama, pa i kriminalnim radnjama od strane zaposlenih?“ U radu su korišćene osnovne metode naučnog istraživanja čijom primjenom se vršila obrada, analiza, sinteza, apstrahova-nje i provjera dobijenih podataka. Rezultati istraživanja su pokazali da kod ispitanika postoji visok nivo tolerancije za neregularnosti u radu kada su u pitanju radne kolege, bliski prijatelji, rodbina i rukovodioci. Veliki broj ispitanika pokazuje prisustvo fenomena dobrog prijatelja². Da bi se spriječila neetičnost u radu, prevare, zloupotrebe i kriminalne radnje od strane zapo-slenih u bankama neophodno je s posebnom pažnjom voditi računa o prijemu i upravljanju kadrovskim resursima u banci. Neophodno je kontinuirano sprovoditi edukacije zaposlenih kroz širenje značaja moralnih normi i decidnog upoznavanja sa etičkim kodeksom rada bankarskih službenika. Provjera primjene normi etičkog kodeksa, organizovanje sistema interne i ekster-ne kontrole i vršenje nadzora nad primjenom bankarskih standarda, procedura i kodeksa, je obaveza menadžmenta u banci.

Ključne riječi: banka, etika, etički kodeks, zloupotrebe, interna revizija, sistem interne kontro-le, menadžment banke.

JEL klasifikacija: A130, G210, G320

Abstract

Modern global, and also national banking of Republic of Srpska, respectively of Bosnia and Her-zegovina, faces daily with different kind of endangering the assets of shareholders and depositors. Despite the presence of all legislative provisions, internal and external procedures, standards and control, unethical behavior, abuses and criminal are still significantly jeopardizing the bank's assets. Beside external offenders, many of them are bank employees from all spheres of work,

¹ Docent, Visoka medicinska škola zdravstva Doboj, rimotiv@yahoo.com

² „Za osobe koje se druže, podrazumijeva se da svaka zna šta ona druga misli, što nije tačno. Ovo je često problem u odnosima, jer niko ne zna šta mislimo dok to i ne kažemo.“ Divna, K.: *Komunikacija u profesionalnoj praksi zdravstvenih radnika*; II dopunjeno izdanje: Visoka zdravstvena škola strukovnih studija, Beograd, 2010. Str.88.

and various levels of education and responsibility. Research conducted among bank employees in the cities of Doboj and Teslic was aimed at obtaining answers to the question: "What are the reasons that lead to late discovering unethics in banks related to abuses and criminal activities of the employees?" In this article are used the basic methods of scientific research which implementation is carried out processing, analysis, synthesis, abstraction and verification of received data. Research showed that among the respondents there is a high level of tolerance for irregularities in the work between them and their co-workers, close friends, relatives and managers. Many respondents show the presence of phenomenon of a good friend.³ To prevent unethical work, fraud, abuse and criminal activities done by employees in the banks, it is necessary to take care of employment and management of human resources in the bank with special caution. It is necessary to carry out continuous education of employees through the explanation of the importance of moral norms, introduction with the code of ethics of bank employee's work. Checking the application of norms of ethical conduct, organization of internal and external controls and supervision over the implementation of banking standards, procedures and codes, is the obligation of bank management.

Keywords: bank, ethics, code of ethics, abuses, internal audit, internal control system, bank management.

JEL classification: A130, G210, G320

UVOD

Ovo istraživanje sprovedeno je među radnicima banaka sa područja gradova Doboj i Teslić, a uzorkom je obuhvaćeno pet poslovnica banaka iz Republike Srpske i jedna poslovnica banke koja je registrovana u Federaciji Bosne i Hercegovine. Anketirano je 38 radnika, što čini više od 90% zaposlenih u anketiranim organizacionim dijelovima. Radi se o reprezentativnom uzorku pošto su svi ispitanici bankarski službenici koji svakodnevno obavljaju razne poslove i nalaze se u konstantnom kontaktu sa klijentima banke. Stručna sprema ispitanika je srednja, viša i visoka. Ispitanici su odgovarali na 30 pitanja zatvorenog tipa. Organizacioni dijelovi banaka su tipa filijala, poslovnica i šalter. Banke tih poslovnica imaju ukupnu aktivu u iznosu od 3.344.994 hiljada KM ili 50% bankarske aktive Republike Srpske, kapital od 330.859 hiljada KM ili 37% kapitala bankarskog sektora Republike Srpske i ukupno zapošljavaju 1.569 radnika, odnosno 48% zaposlenih u bankarskom sektoru Republike Srpske⁴. Obuhvaćena poslovnica banke iz Federacije Bosne i Hercegovine čini 22% bankarske aktive, 24% kapitala i 20% broja zaposlenih u bankarskom sektoru Federacije Bosne i Hercegovine⁵. Dobijeni rezultati se odnose na navedena dva grada, ali značajnim dijelom mogu da predstavljaju i odraz stanja u čitavom bankarskom sektoru Republike Srpske, odnosno Bosne i Hercegovine. Imajući u vidu veličinu uzorka, prostornu ograničenost i vremensku distancu sprovedenih restrukturiranja u bankarskom sektoru u posljednjih 15 godina, dobijene rezultate treba koristiti kao heurističku građu za dalja istraživanja na temu etičnosti, a ne kao konačan i definitivan stav i provjerena saznanja.

Cilj istraživanja je doći do razloga koji dovode do kasnog otkrivanja neetičnog, a ponekad i kriminalnog ponašanja bankarskih službenika. Ovaj problem nije specifičnost samo bankarskog sistema Bosne i Hercegovine, već se sa njim suočavaju organi, organizacije, instituti i institucije širom svijeta. Mnoga istraživanja rađena su na temu otkrivanja uzroka i

3 "For people who hang out, it is understood that each knows what the other thought, which is not true. This is often a problem in the relationship, because nobody knows what we think until we say it." Divna, K.: Communication in the professional practice of health workers; Second revised edition: High Medical School of Professional Studies, Belgrade, 2010. Page 88.

4 www.abrs.ba (Izvještaj o stanju u bankarskom sistemu Republike Srpske 31.12.2015.)

5 www.fba.ba (Informacija o bankarskom sistemu Federacije Bosne i Hercegovine 31.12.2015.)

motiva neetičnog i nezakonitog ponašanja, vrsta finansijskih prevara, motiva, počinitelaca i mjera za sprečavanje nastanka ili smanjenja štetnih posljedica, ali je mali broj radova koji se bave istraživanjima koja bi dovela do ranih otkrivanja pokazatelja mogućih netičnosti, zloupotreba, pa i kriminalnih radnji. Prema istraživanju Association of Certified Fraud Examiners-Udruženje ovlaštenih istraživača prevara (ACFE), protivpravno prisvajanje čini 85% svih finansijskih prevara u svijetu⁶.

Kroz ovo istraživanje pokušać se razjasniti pojave koje mogu biti signal za neka buduća neetička ponašanja službenika banaka u Republici Srpskoj, odnosno Bosni i Hercegovini.

Anketni list sadrži 30 pitanja, a sva se mogu svrstati u šest kategorija:

- opšte etičke vrijednosti - sedam pitanja,
- etičnost i društvo, opšti stav - dva pitanja,
- regulisanje etičnosti putem etičkog kodeksa- sedam pitanja,
- primjena pravila iz etičkog kodeksa - četiri pitanja,
- poštivanje etičkog kodeksa kada su u pitanju prijatelji i porodica - tri pitanja,
- značaj posla za radnika i etičnost - sedam pitanja.

Pitanja na anketnom listiću nisu složena navedenim redoslijedom radi nezavisne provjere određenih tvrdnji ispitanika.

ANALIZA REZULTATA

Opšte etičke vrijednosti

Kako ocjenjujete važnost etičkih-moralnih vrijednosti čovjeka, na skali od 1-5?

Redni broj n	Ocjena	Broj odgo- vora xi	%	Aritime- tička sre- dina $\bar{u}$	Odstupanje od aritimetričke sredine $\bar{u} (xi -)$	Kvadratno odstupanje od aritimetričke sredine $\bar{u} (xi -)^2$
1.	Jedan	2	5,26	7,6	-5,60	31,36
2.	Dva	1	2,63	7,6	-6,60	43,56
3.	Tri	0	0,00	7,6	-7,60	57,76
4.	Četiri	9	23,68	7,6	1,40	1,96
5.	Pet	26	68,42	7,6	18,40	338,56
		38	100,00			473,20

Tabela 1. Značaj etičkih vrijednosti pojedinca

Najveći broj ispitanika (ocjena 4 i 5) smatra etičke vrijednosti čovjeka kao izuzetno bitne, što procentualno iznosi 92,10%. Varijansa uzorka (s^2)=118,30. Standardna devijacija ograničenog broja mjerenja (**Sd**), kao srednje kvadratno odstupanje od aritimetričke sredine, iznosi 10,87, a relativna standardna devijacija (**KV**) iznosi 143,03. Značajan broj ispitanika (68,42%) visoko cijeni etičke vrijednosti ljudi (ocjena 5). Standardna devijacija pokazuje veću raspršenost podataka u odnosu na aritimetričku sredinu, zato što je najveći

6 Slijepčević, V., *Bankarska etika*, Međunarodna naučna konferencija, Globalni mediji i društveno odgovorno poslovanje, BLC Banja Luka College, 2015., str.277-292.

dio populacije obuhvaćen uzorkom ocijenio značaj etičkih vrijednosti ljudi ocjenom 4 i 5. Provjera vrijednosti standardne devijacije vršena je Čebišovljevim teoremom⁷. Rezultati provjere pokazuju da se rezultati mjerenja svih uzoraka(100%) nalaze u datom intervalu(-14,14; 29,34), čime je teorem potvrđen.

Kako ocjenjujete važnost etičkih-moralnih vrijednosti čovjeka, na skali od 1 do 5?

Grafikon 1. Značaj etičkih vrijednosti pojedinca

Analizirajući odgovore ispitanika na pitanje: „Kako ocjenjujete važnost etičkih-moralnih vrijednosti čovjeka, na skali od 1 do 5?“ uočava se njihova potreba za davanjem očekivanih odgovora. Većina ispitanika smatra, a oni to i znaju, da je opšteprihvaćeno mišljenje da se visoko cijene moralne vrijednosti kod ljudi.

Međutim, kada se odgovori na ovo pitanje stave u kontekst odgovora na druga pitanja, a gdje se provjerava ponašanje ispitanika na neregularnosti u radu koje čine njihove radne kolege, prijatelji ili članovi porodice, onda se uočava značajno odstupanje u njihovom pogledu na moralnost određenih ponašanja.

Kako ocjenjujete moralnost društva-države RS/BiH(kao skupa svih građana), na skali od 1 do 5?

Redni broj n	Ocjena	Broj odgovora xi	%	Aritmetička sredina $\bar{x}$	Odstupanje od aritmetičke sredine $\bar{x} (xi -)$	Kvadratno odstupanje od aritmetičke sredine $\bar{x} (xi -)^2$
1.	Jedan	10	26,32	7,6	2,40	5,76
2.	Dva	14	36,84	7,6	6,40	40,96
3.	Tri	12	31,58	7,6	4,40	19,36
4.	Četiri	1	2,63	7,6	-6,60	43,56
5.	Pet	1	2,63	7,6	-6,60	43,56
		38	100,00			153,20

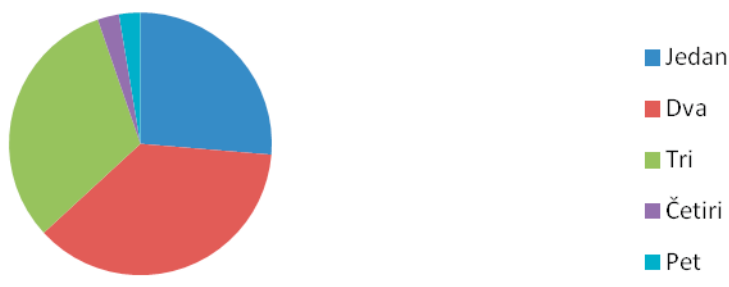
Tabela 2. Značaj etičkih vrijednosti društva

Ispitanici smatraju da je opšta moralnost ljudi na prostorima RS/BiH na jako niskom nivou, 98% njih je dalo ocjenu od 1 do 3. Standardna devijacija $Sd=6,19$; varijansa uzorka

⁷ Neka je $\bar{x}$ aritmetička sredina i Sd standardna varijanca uzorka $x_1, x_2, \dots, x_n$. Tada u intervalu $< \bar{x} - 2 \cdot Sd, \bar{x} + 2 \cdot Sd$ > ima barem 75% podataka, a u intervalu $< \bar{x} - 3 \cdot Sd, \bar{x} + 3 \cdot Sd$ > ima barem 88% podataka.

$s^2=38,3$; a relativna standardna devijacija je $KV=81,45$. Svi podaci skupa nalaze se u intervalu $<-4,78 ; 19,98>$.

Kako ocjenjujete moralnost društva-države RS/BiH (kao skupa svih građana), na skali od 1 do 5?

Grafikon 2. Ocjena etičkih vrijednosti društva

Na postavljeno pitanje: „*Da li među ljudima uzajamno vlada etičnost?*“ (ponuđeni odgovori su *da*, *ne* i *slabo*), najveći broj ispitanika je odgovorio sa *slabo* (87%). Treba imati u vidu činjenicu da su ispitanici radnici banaka koji se svakodnevno u svom radu susreću sa klijentima raznih profila (štedišama, biznismenima, penzionerima, studentima i sl.) tako da ovakvi odgovori imaju svoju težinu.

Odgovori na postavljeno pitanje: „*Da li sebe smatrate uvijek moralnom osobom?*“, a gdje je 82% odgovorilo sa *da*, 5% sa *ne*, a 13% *ne znam*, su zanimljivi za postavljeni cilj istraživanja. Ovaj procenat ispitanika od 18 (5% i 13%) je interesantan i može se povezati sa grupom pitanja vezanih za etički kodeks banaka, njegovo poštovanje i ponašanje na radnom mjestu. Na pitanje: „*Da li mislite da treba oboljelom saopštiti da će brzo umrijeti?*“ 22 ispitanika su odgovorila sa *ne*, 15 sa *da*, a jedan nije dao odgovor na ovo pitanje. Poredeći ovo pitanje sa pitanjem: „*Da li pripadate grupi ljudi koji su za istinu po svaku cijenu?*“, a gdje su 24 ili 63% ispitanika rekla *da*, 12 *ne*, a 2 *bez odgovora* dobija se potvrda ponašanja ljudi u određenim situacijama. Ispitanici svoje ponašanje prilagođavaju situaciji, a to dovodi do ponašanja koje nije u skladu sa opštim normama ponašanja, niti sa etičkim kodeksom. Zbog toga, a usljed nepažnje, nebudnosti i nezainteresovanosti, može da se desi neetično ponašanje ili zloupotreba. Ovaj segment istraživanja pokazuje ponašanje ispitanika koje se svodi na čulno opažajne dimenzije ličnosti. Kant pronalazi čiste forme opažanja koje ostaju kad se čulima oduzme sve što je vezano za iskustvo⁸. On dokazuje da se čulno opažanje uvek dešava u prostoru i vremenu. Prilikom analize razuma i otklanjanja svega što bi bilo vezano za iskustvo kada je u pitanju razum Kant otkriva da ljudski razum uvijek funkcioniše na osnovu čistih formi razuma koje naziva kategorije. Vanjski svijet, odnosno mnoge pojave, nadražuju ljudska čula koja primjećuju te predmete u prostoru i vremenu i prosleđuju te informacije razumu. Razum vrši selekciju i izbor utisaka koje dobija od čulnosti i kreira pojmove. Kant kaže: „Opažaji su bez pojmova slepi, a pojmovi bez opažaja su prazni.“⁹ Bez razuma ne bi bilo moguće saznanje. Kant smatra da ljudska svijest u potpunosti razlikuje

⁸ Prostor i vrijeme.

⁹ Kant, I., *Kritika čistog uma*, Beograd, Dereta, 2003., str. 86

korisno i moralno, tako da pokušaji svođenja moralnosti na korist imaju dugoročno nesagledive posljedice, što nema nikakve veze sa etikom. „Granice moralnosti i samoljublja toliko su jasne i toliko jasno povučene da čak i najobičnije oko nikako ne može pogriješiti u razlikovanju da li nešto pripada jednom ili drugom.“¹⁰

Etičnost i društvo, opšti stav

U ovom dijelu istraživanja željelo se vidjeti mišljenje ispitanika u vezi s ponašanjem političara u svom okruženju. Taj dio ankete sadrži samo dva pitanja. Prvo pitanje je glasilo: „*Da li dijelite mišljenje da se političari u RS/BiH bore za vlast samo radi vlastitih interesa?*“ Sa *da* je odgovorilo 36 ispitanika, odnosno 95%, a sa *ne* dva ispitanika, odnosno 5%. Na drugo postavljeno pitanje: „*Da li dijelite mišljenje da se teži postati direktor u državnom preduzeću-ustanovi samo radi ličnih interesa-kao pretpostavke za brzo bogaćenje?*“ odgovor *da* dalo je 29 ispitanika, odnosno 76%, a *ne* 9, odnosno 14%. Ova dva pitanja se nalaze u korelaciji sa odgovorima na pitanje obrađeno u tabeli 2. i sa pitanjem: „*Da li među ljudima uzajamno vlada etičnost?*“ Tu su ispitanici dali odgovore kojima su moralnost ljudi u BiH ocijenili sa najnižom ocjenom 1 (26,32%), ocjenom 2 (36,84%) i ocjenom 3 (31,58%), a na drugo postavljeno pitanje odgovor *slabo* dala su 33 ispitanika (86,84%). Iz odgovora na navedena pitanja može se zaključiti da je etičnost u Republici Srpskoj na niskom nivou i da ona varira u zavisnosti od interesa pojedinaca, političkog i opšteg miljea društva.

Regulisanje etičnosti putem etičkog kodeksa

Kroz ovaj segment istraživanja željelo se doći do saznanja o značaju etičkog kodeksa, njegovoj primjeni i odnosa ispitanika prema obavezama koje proističu iz njega. Ispitanici su odgovarali na sedam pitanja iz ove oblasti. Na pitanje: „*Da li znate šta je etički kodeks?*“ 37 ispitanika je odgovorilo sa *da*, a samo jedan sa *ne*. Na pitanje: „*Da li u Vašoj organizaciji postoji etički kodeks?*“ 34 ispitanika su odgovorila sa *da*, tri sa *ne*, a jedan ne *znam*. Ispitanici znaju za etički kodeks, ali četiri ispitanika ili njih 10%, smatra da ne postoji ili ne zna da li postoji etički kodeks u banci. Odgovori na navedena pitanja asociraju na slabu informisanost radnika, što može biti problem organizacije rada. Mnoge banke koriste elektronski način upoznavanja radnika sa dokumentima banke, a što zbog obima posla ne znači da su radnici to pročitali, odnosno upoznali se sa sadržajem kodeksa.

Da li ste upoznati sa sadržajem etičkog kodeksa?

Redni broj n	Odgovor	Broj odgo- vora xi	%	Aritmetič- ka sredina $\bar{x}$	Odstupanje od aritime- tičke sredine $\bar{x} (xi -)$	Kvadratno odstupanje od aritime- tičke sredine $\bar{x} (xi -)^2$
1.	Da	34	89,48	12,70	21,30	453,69
2.	Ne	3	7,89	12,70	-9,70	94,09
3.	Nemam vre- mena čitati	1	2,63	12,70	-11,70	136,89
		38	100,00			684,67

Tabela 3. Poznavanje sadržaja etičkog kodeksa u bankama

10 Kant, I., *Kritika praktičnog uma*, Beograd, BIGZ, 1979. str. 58

Sa sadržajem etičkog kodeksa nisu upoznata četiri ispitanika, odnosno 10,50%. Iz navedenih odgovora vidljivo je da ima značajan broj ispitanika koji ne znaju šta im je obaveza kada su u pitanju pravila etičkog kodeksa. Samim tim jasno je da u određenim situacijama neće moći pravilno reagovati. Varijansa iznosi $s^2=342,34$; Standardna devijacija ograničenog broja mjerenja $Sd=18,50$, a relativna standardna devijacija $KV=145,67$. Svi podaci skupa nalaze se u intervalu $<-24,30; 49,70>$.

Da li ste upoznati sa sadržajem etičkog kodeksa?

Grafikon 3. Poznavanje sadržaja etičkog kodeksa u bankama

Dobijeni odgovor „nemam vremena čitati“, analiziran sam za sebe, veoma je interesantan i asocira na zauzetost ispitanika radnim obavezama. Ako ispitanici nemaju vremena na svom radnom mjestu upoznati se sa svojim radnim obavezama, onda se postavlja i logično pitanje kako će znati šta treba da učine u slučaju da primijete neetičko ponašanje ili neku drugu neregularnost u radu radnog kolege, direktora...

Da li je etički kodeks obavezujući akt za sve zaposlene?

Redni broj n	Odgovor	Broj odgo- vora xi	%	Aritimetrič- ka sredina $\bar{u}$	Odstupanje od aritime- tičke sredine $\bar{u} (xi -)$	Kvadratno odstupanje od aritime- tičke sredine $u^2 (xi -)^2$
1.	Da	33	86,84	12,70	20,30	412,09
2.	Ne	2	5,26	12,70	-10,70	114,49
3.	Ne znam	3	7,90	12,70	-9,70	94,09
		38	100,00			620,67

Tabela 4. Poznavanje obaveza iz etičkog kodeksa

Varijansa iznosi $s^2=310,34$; Standardna devijacija ograničenog broja mjerenja $Sd=17,62$, a relativna standardna devijacija $KV=138,74$. Tačnost podataka provjerena je Čebišovljevom teoremom, a vrijednosti mjerenja nalaze se u intervalu $<-22,54; 47,94>$.

Da li je etički kodeks obavezujući akt za sve zaposlene?

Grafikon 4. Prikaz poznavanja obaveza iz etičkog kodeksa zaposlenih bankarskih radnika

Iz predstavljenih odgovora vidi se da postoji jedna kritična masa ispitanika koji ne poznaju sadržaj etičkog kodeksa, kao i nepoznavanje obaveza koje iz njega proističu. Ukupno pet ispitanika ili 13,16% misli da etički kodeks banke nije obavezujući akt za zaposlene ili ne zna da li je obavezujući akt za zaposlene. Na postavljeno pitanje: „*Poštivanje etičkog kodeksa Vaše organizacije obaveza je: a) direktora; b) pravne službe; c) interne revizije; e) svih zaposlenih?*“ najveći broj ispitanika je odgovorio pod e. Odgovori na ovo pitanje su u koliziji sa prethodnim pitanjem pošto značajan broj ispitanika ne smatra ili ne zna da je etički kodeks obavezujući akt (5 ili 13,16%), a istovremeno tvrde u narednom pitanju da poštivanje odredbi iz etičkog kodeksa jeste obaveza svih zaposlenih.

Primjena pravila iz etičkog kodeksa

Kroz ovaj segment istraživanja željelo se doći do spoznaje o samosvijesti ispitanika na svom radnom mjestu. Na pitanje: „*Radeći na svom radnom mjestu Vi obraćate pažnju na radne kolege i ono što oni rade?*“ 28 ispitanika ili 74% je odgovorilo *da*, a 10 ili 26% sa *ne*. Na drugo pitanje iz iste grupe pitanja: „*To što rade radne kolege Vas: a) zanima, b) ne zanima?*“ njih 30 odgovorilo je pod *a* ili 79%, a 10 pod *b* ili 21%. Ova dva podatka pokazuju da među ispitanicima postoji značajan broj njih koji ne poštuju pravila etičkog kodeksa.

Ispitanici su na pitanje: „*Ako primijetite da Vaš kolega radi nešto neregularno na radnom mjestu Vi ćete: a) upozoriti ga; b) pravićete se da ništa ne primjećujete; c) prijavite ga nadležnom šefu?*“ 31 ispitanik je odgovorio *upozoriće ga*, šest prijavio ga nadležnom šefu, a jedan nije dao odgovor.

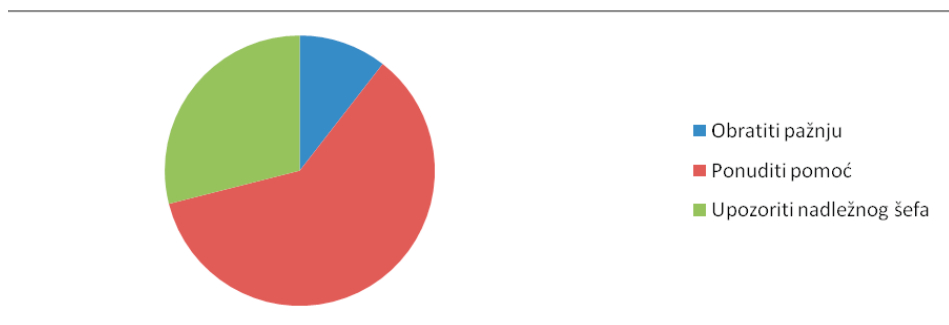
Kada se nešto dešava na radnom mjestu Vašeg kolege, a što liči na incident-neregularnost u radu, Vi ćete?

Redni broj n	Odgovor	Broj odgo- vora xi	%	Aritimetrič- ka sredina $\bar{x}$	Odstupanje od aritime- tičke sredine $u(x_i - \bar{x})$	Kvadratno odstupanje od aritime- tičke sredine $u^2(x_i - \bar{x})^2$
1.	Obratiti pa- žnju	4	10,50	12,70	-8,70	75,69
2.	Ponuditi pomoć	23	60,50	12,70	10,30	106,09
3.	Upozoriti nadležnog šefa	11	29,00	12,70	-1,70	2,89
		38	100,00			184,67

Tabela 5. Ponašanje zaposlenih na neregularnosti-neetičnosti radnih kolega

Varijansa uzorka (s^2)=92,34. Standardna devijacija ograničenog broja mjerenja (Sd), kao srednje kvadratno odstupanje od aritimetričke sredine, iznosi 9,61, a relativna standardna devijacija (KV) iznosi 75,67%. Provjerom Čebišovljevim teoremom dobija se opseg obuhvata svih podataka skupa, i on pokazuje da se rezultati mjerenja svih uzoraka nalaze u datom intervalu (-6,52; 31,92), čime je teorem potvrđen.

Kada se nešto dešava na radnom mjestu Vašeg kolege, a što liči na incident-neregularnost u radu, Vi ćete?

Grafikon 5. Ponašanje zaposlenih na neregularnosti-neetičnosti radnih kolega

Iz odgovora na postavljena pitanja iz ove grupe pitanja vidi se nedovoljna samosvijet o etičnosti kod zaposlenih, nedovoljno shvatanje posljedica tuđeg djela na njihov rad i nepoštivanje pravila etičkog kodeksa. Značajan broj ispitanika pokazuje „Fenomen dobrog prijatelja“ koji često onemogućava racionalan pristup.

Poštivanje etičkog kodeksa kada su u pitanju prijatelji i porodica

Ovaj segment istraživanja sadrži tri pitanja, a na osnovu odgovora na njih željelo se doći do saznanja o ponašanju ispitanika prema neetičnosti i neregularnostima koje čine njihovi prijatelji ili članovi porodice koji rade sa njima. Prvo pitanje je: „*Da li imate najboljeg prijatelja/prijateljicu?*“ Najveći broj ispitanika odgovorio je sa *da*, odnosno njih 36, a dva sa *ne*. Na drugo pitanje: „*Da li biste prijavili najboljeg prijatelja/prijateljicu zbog učinjene povrede radne obaveze?*“, 13 ispitanika ili 34% je odgovorilo *da*, tri ili 8% *ne*, a 22 ili 58% odgovorilo je sa *ne, upozorio bih ga*.

Da li biste prijavili člana porodice za učinjenu povredu radne obaveze?

Redni broj n	Odgovor	Broj odgo- vora xi	%	Aritimetrič- ka sredina $\bar{u}$	Odstupanje od aritime- tičke sredine $\bar{u} (xi -)$	Kvadratno odstupanje od aritime- tičke sredine $u (xi -)^2$
1.	Da	19	50,00	9,50	9,50	90,25
2.	Ne	9	23,70	9,50	-0,50	0,25
3.	Ne, preuzeo bih odgo- vornost	8	21,10	9,50	-1,50	2,25
4	Bez odgo- vora	2	5,20	9,50	-7,50	56,25
		38	100,00			149

Tabela 6. Ponašanje ispitanika prema članovima porodice koji čine povredu radne obaveze.

Varijansa uzorka (s^2)=50. Standardna devijacija ograničenog broja mjerenja (**Sd**), kao srednje kvadratno odstupanje od aritmetičke sredine, iznosi 7,05, a relativna standardna devijacija (**KV**) iznosi 92,80%.

Provjerom Čebišovljevim teoremom dobija se opseg obuhvata svih podataka skupa, i on pokazuje da se rezultati mjerenja svih uzoraka nalaze u datom intervalu (-4,6; 23,60). Na osnovu analize odgovora na ovu grupu pitanja može se zaključiti da ispitanici imaju subjektivan pristup kada su u pitanju porodica i prijatelji i da taj pristup može biti jedan od faktora kasnog otkrivanja neetičnosti u radu.

Da li biste prijavili člana porodice za učinjenu povredu radne obaveze?

Grafikon 6. Ponašanja ispitanika prema članovima porodice koji čine povredu radne obaveze

Značaj posla za radnika i etičnost

Značaj posla za ispitanike treba da pokaže šta posao predstavlja za njih i gdje se nalazi na listi njihovih ličnih prioriteta. Ovaj segment istraživanja čini sedam pitanja.

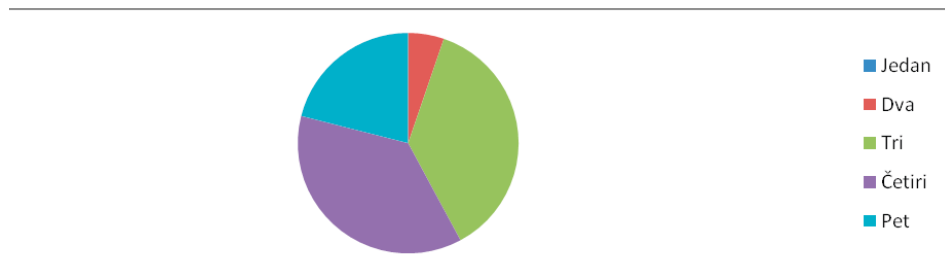
Posao me čini srećnim, na skali od 1 do 5?

Redni broj n	Odgovor	Broj odgo- vora xi	%	Aritimetrič- ka sredina $\bar{u}$	Odstupanje od aritime- tičke sredine $\bar{u} (xi -)$	Kvadratno odstupanje od aritime- tičke sredine $u (xi -)^2$
1.	Jedan	0	0,00	7,60	-7,60	57,76
2.	Dva	2	5,30	7,60	-5,60	31,36
3.	Tri	14	36,80	7,60	6,40	40,96
4.	Četiri	14	36,80	7,60	6,40	40,96
5.	Pet	8	21,10	7,60	0,40	0,16
		38	100,00			171,53

Tabela 7. Mjerenje zadovoljstva ispitanika poslom.

Varijansa uzorka (s^2)=42,88. Standardna devijacija ograničenog broja mjerenja (Sd), kao srednje kvadratno odstupanje od aritmetičke sredine, iznosi 6,55, a relativna standardna devijacija (KV) iznosi 86,16%. Provjerom Čebišovljevim teoremom dobija se opseg obuhvata svih podataka skupa, i on pokazuje da se rezultati mjerenja svih uzoraka nalaze u datom intervalu (-5,5; 20,70), čime je teorem potvrđen.

Posao me čini srećnim, na skali od 1 do 5?

Grafikon 7. Prikaz mjerenja zadovoljstva ispitanika svojim poslom.

Najveći broj ispitanika je zadovoljan svojim poslom. Njih 36 je dalo ocjene od tri do pet, a što ukupno čini 95% ispitanika.

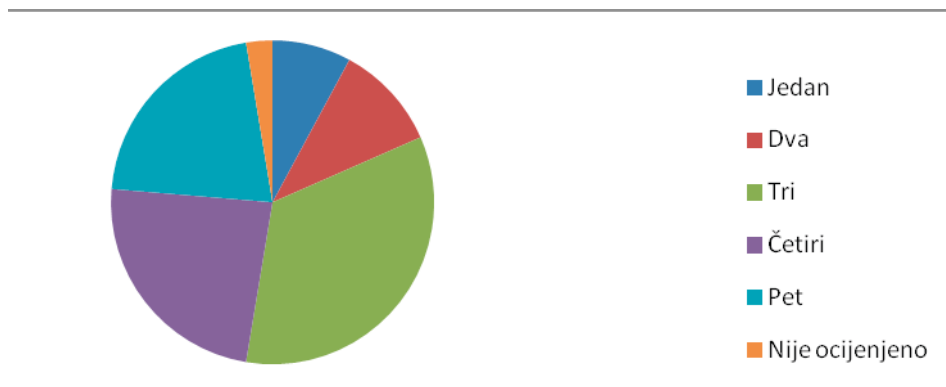
Posao Vam je na prvom mjestu životnih prioriteta (kao što su porodica, obrazovanje, uživanje, bogatstvo, sreća), na skali od 1 do 5?

Redni broj n	Odgovor	Broj odgo- vora xi	%	Aritimetrič- ka sredina $\bar{u}$	Odstupanje od aritime- tičke sredine $\bar{u} (xi -)$	Kvadratno odstupanje od aritime- tičke sredine $u (xi -)^2$
1.	Jedan	3	7,90	6,33	-3,33	11,10
2.	Dva	4	10,50	6,33	-2,33	5,43
3.	Tri	13	34,20	6,33	6,67	44,50
4.	Četiri	9	23,70	6,33	2,67	7,13
5.	Pet	8	21,10	6,33	1,67	2,80
6.	Nije ocije- njeno	1	2,60	6,33	-5,33	28,41
		38	100,00			99,37

Tabela 8. Važnost posla za ispitanike

Varijansa uzorka (s^2)=19,87. Standardna devijacija ograničenog broja mjerenja (Sd), kao srednje kvadratno odstupanje od aritmetičke sredine, iznosi 4,46, a relativna standardna devijacija (KV) iznosi 70,50%. Provjerom Čebišovljevim teoremom dobija se opseg obuhvata svih podataka skupa, i on pokazuje da se rezultati mjerenja svih uzoraka nalaze u datom intervalu (-2,59; 15,25), čime je teorem potvrđen.

Posao Vam je na prvom mjestu životnih prioriteta (kao što su porodica, obrazovanje, uživanje, bogatstvo, sreća), na skali od 1 do 5?

Grafikon 8. Prikaz mjerenja važnosti posla za ispitanike.

Za većinu ispitanika, njih 13, posao na listi životnih prioriteta nalazi se u sredini (ocjena tri, odnosno 34,20%). Ocjenu četiri dalo je devet ispitanika, odnosno 23,70%, a ocjenu pet 8 ispitanika odnosno 21,10%. Iz navedenog proizilazi da je posao za većinu ispitanika visoko na listi životnih prioriteta. Ocjenu jedan dala su tri ispitanika, dva 4, a jedan nije ocijenio. Razlozi mogu biti materijalne, ali i obrazovne strukture. Nismo ispitivali mate-

rijalnu stranu ispitanika, a stepen obrazovanja može da utiče na redoslijed životnih prioriteta ispitanika.

Na pitanje: „Po svaku cijenu biste sačuvali svoj posao?“ 14 ispitanika ili 37% je odgovorilo sa *da*, a 24 ili 63% sa *ne*. Iz ovih odgovora može se zaključiti da postoji veoma visok procenat ispitanika (37%) koji ne bi previše razmišljao o posljedicama raznih situacija, a kako bi sačuvalao posao. To može biti jedan od uzroka kasnog otkrivanja neetičnosti. Ova tvrdnja može se dodatno osnažiti i odgovorima na sljedeće pitanje: „Vaš posao je izvor Vaše egzistencije?“ a gdje je 26 ispitanika ili 68% odgovorilo sa *da*, a 12 ili 32% sa *ne*.

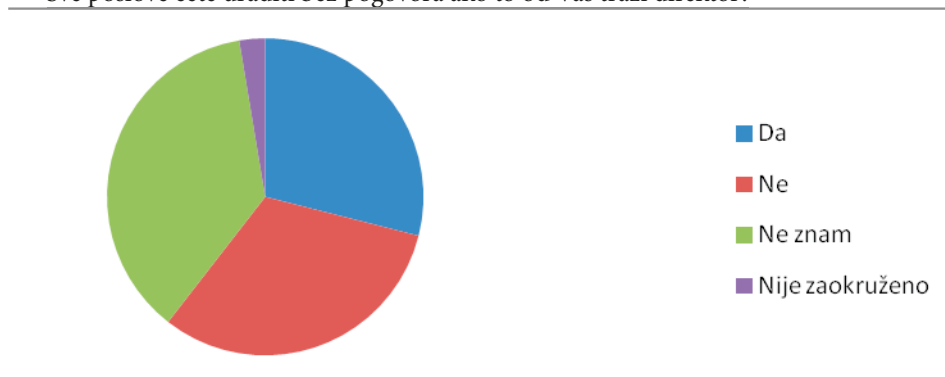
Sve poslove ćete uraditi bez pogovora ako to od Vas traži direktor?

Redni broj n	Odgovor	Broj odgovora x_i	%	Aritmetička sredina $\bar{u}$	Odstupanje od aritmetičke sredine $\bar{u} (x_i -)$	Kvadratno odstupanje od aritmetičke sredine $u (x_i -)^2$
1.	Da	11	29,00	9,50	1,50	2,25
2.	Ne	12	31,60	9,50	2,50	6,25
3.	Ne znam	14	36,80	9,50	4,50	20,25
4.	Nije zaokruženo	1	2,60	9,50	-8,50	72,25
		38	100,00			101,00

Tabela 9. Izvršavanje zadataka po zahtjevu direktora

Varijansa uzorka (s^2)=33,67. Standardna devijacija ograničenog broja mjerenja (Sd), kao srednje kvadratno odstupanje od aritmetičke sredine, iznosi 5,80, a relativna standardna devijacija (KV) iznosi 61,10%. Provjerom Čebišovljevim teoremom dobija se opseg obuhvata svih podataka skupa, i on pokazuje da se rezultati mjerenja svih uzoraka nalaze u datom intervalu (-2,10; 21,10).

Sve poslove ćete uraditi bez pogovora ako to od Vas traži direktor?

Grafikon 9. Prikaz izvršenje zadataka „bez pogovora“ po nalogu direktora

Značajan broj ispitanika kaže da *će izvršiti* svaki zadatak po nalogu direktora bez pogovora, odnosno njih 11 ili 29%. Isto tako značajan broj ispitanika tvrdi da *neće*, njih 12 ili 31,60%, a 14 ispitanika odgovara sa *ne znam* ili 36,80%. Ne ulazeći u analizu razloga za ovakve odgovore može se tvrditi da *postoji značajan broj ispitanika koji će izvršiti svaki zadatak kada to od njih traži direktor*. Zbog toga postoji mogućnost da dođe do neetičnog ponašanja, pa i zloupotreba, od strane direktora, ali i zaposlenih direktno ili po njegovom nalogu. „Vrlina je odabiračka naklonost volje, koja se drži sredine podesne za sopstvenu prirodu, a određene razmišljanjem i to onako kako bi je odredio razuman čovjek. A sredina je držanje između dviju mana, jedne koja je preteranost i druge koja je nedostatak. Drugim rečima: vrlina je sredina između dvije suprotne osobine volje, od kojih jedna prevršuje srednju i pravu meru, a druga je ne dostiže.“¹¹

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Sprovedeno istraživanje vršeno je na području gradova Doboj i Teslić, te se dobijeni rezultati mogu koristiti kao heuristička građa za dalja istraživanja i ne predstavljaju eksplicitan stav autora. Istraživanje je vršeno u finansijskim ustanovama, a koje su po pravilu, zatvorene za eksterne korisnike, pa se tako i za sprovođenje ankete traže posebna odobrenja nadređenih menadžera. Zbog svih tih problema pitanja su formulisana na način da se ne može niti jedno lice povezati sa datim odgovorima. Anketni listići su podijeljeni ispitanicima, ostavljeni kod njih, i poslije nekoliko dana preuzeti, tako da nije bilo psihološkog ili bilo kakvog drugog pritiska na ispitanike prilikom davanja odgovora.

Ovo istraživanje pokazalo je da:

1. Ispitanici visoko cijene moralne vrijednosti ljudi, 92,10% ispitanika.
2. Ispitanici smatraju da je društveni moral u RS/BiH na niskom nivou, na skali ocjena od 1 do 5, njih 63,16% su ocijenili sa ocjenom 1 ili 2.
3. 87% ispitanika smatra da među ljudima slabo vlada etičnost.
4. 82% ispitanika sebe smatra moralnom osobom.
5. 63% ispitanika je za istinu po svaku cijenu.
6. 95% ispitanika smatra da se političari u RS/BiH bora za vlast samo radi ličnih interesa.
7. 76% ispitanika smatra da ljudi nastoje doći na mjesto direktora u državnoj službi, instituciji ili preduzeću radi brzog bogaćenja.
8. 97,37% ispitanika zna šta je etički kodeks.
9. 89,48% ispitanika je odgovorilo da u njihovoj banci ima etički kodeks.
10. 86,84% ispitanika zna da je etički kodeks banke obavezujući za sve zaposlene.
11. Samo 29% ispitanika će prijaviti šefu incident-neregularnost u radu svog radnog kolege, a njih 60,50% ponudiće pomoć radnom kolegi.
12. Samo 34% ispitanika će prijaviti prijatelja šefu za učinjenu povredu radne obaveze.
13. 50% ispitanika ne bi prijavilo člana porodice za neregularnost u radu.
14. 94% ispitanika tvrdi da ih posao čini srećnim.
15. Za 79% ispitanika posao je na prvom mjestu životnih prioriteta.
16. 37% ispitanika bi sačuvalo posao po bilo koju cijenu.

11 Aristotel, *Nikomanova etika*, Beograd, Kultura, 1958. Str.26.

DISKUSIJA

Svjedoci smo posljedica velike svjetske finansijske krize (2008) koja je rezultirala bankrotom mnoštva banaka po svijetu, zatvaranjem velikog broja kompanija, ogromnim smanjenjem broja zaposlenih, padom vrijednosti imovine i drugim negativnim efektima po rast i razvoj, po države, pojedince i ukupno stanovništvo na planeti Zemlji. David O. Friedrichs¹², Univerzitet Skranton, SAD, u svom radu: „Kapitalističke banke kao kriminalni preduzetnici-slučaj Vol Strita“, postavlja pitanje: „Koga i šta treba kriviti za ovu ekonomsku i finansijsku krizu?“ On nabraja: Vol Strit, Vašington i privatno preduzetništvo. Vol Strit se optužuje za skrivene i visokorizične poduhvate, Vašington za lošu regulativu, a privatni preduzetnici za „život preko svojih mogućnosti“. Kada su u pitanju pojedinci on nabraja: predsjednike država, šefove kabineta, predlažake zakona, direktore, lobiste finansijskog sektora, investicione banke, razne agencije, osiguravajuće kuće, advokate, sudije, službenike raznih nivoa.

Bil Kroford (Bill Crawford) kalifornijski senator je izjavio: „Najbolji način da se opljačka banka je zapravo da se jedna posедуje.“¹³ Direktori takvih banaka se ponašaju identično vlasnicima, oni imaju učešće u akcijama, ali njihov suštinski uticaj je u upravljanju, kontroli i vođenju banaka. David O. Friedrichs, tvrdi da su štete nastale vođenjem takve „poslovne politike“ dovele do većih gubitaka, nego da su bila izvršena klasična razbojništva¹⁴.

Fridman, po pitanju etičnosti kroz društveno odgovorno ponašanje tvrdi: „Direktori koji izvršavaju DOP svojih korporacija šizofreni su i troše novac dioničara, a ne svoj novac.“¹⁵ Brueggemann (Yoon i Chung, 2010., str 551)¹⁶, iznosi radikalni stav da su profitna društva ta koja značajno proizvode društvene probleme, a to obrazlaže tvrdeći da se kroz proces maksimiziranja profita narušavaju demokratski procesi i promoviše potrošnja.

Mile Stanišić u svom radu: „Uloga interne revizije u otkrivanju i sprečavanju prevara u bankama“ iznosi sljedeće podatke: 51% počinitelja prevara zaposlenih u bankama ima visoko obrazovanje, 49% je starijih od 40 godina, a 46% prevara su učinili menadžeri ili izvršni direktori. U finansijskim institucijama su prevare počinili svi nivoi zaposlenih: generalni direktori, kreditni službenici, interni revizori, blagajnici, likvidatori, zaposleni u elektronskoj obradi podataka.¹⁷

Prema istraživanju Association of Certified Fraud Examiners (ACFE) najčešći oblici finansijskih prevara su¹⁸:

- a) protivpravno prisvajanje,
- b) korupcija i
- c) lažni finansijski izvještaji.

12 David O. Friedrichs, *Kapitalističke banke kao kriminalni preduzetnici-slučaj Vol Strita*, Univerzitet Skranton, SAD, 2014. http://www.ius.bg.ac.rs/crimenjournal/articles/Crimen_001-2014/Criimen%201-2014%20-%20David%20O%20Friedrichs.pdf (29.5.2016.)

13 Isto kao 7.

14 Isto kao 9.

15 Ana Kundidad, *Društveno odgovorno poslovanje banaka u Republici Hrvatskoj*, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Splitu, 2012. <http://hrcak.srce.hr/94159> (6.5.2016.)

16 Isto kao 10.

17 Stanišić, M., *Uloga interne revizije u otkrivanju i sprečavanju prevara u bankama*, (22.5.2016.)

18 Association of Certified Fraud Examiners (ACFE). *Report to the Nations: An Occupational Fraud and Abuse*, 2014. Global Fraud Study. Prema: Slijepčević, V., *Bankarska etika*, Međunarodna naučna konferencija, Globalni mediji i društveno odgovorno poslovanje, BLC Banja Luka College, 2015., str.277-292.

Protivpravno prisvajanje je najčešći oblik finansijskih prevara i čini preko 85% učešća, korupcija oko 33%, a lažno finansijsko izvještavanje ispod 10%.

Veoma malo istraživanja je vršeno na temu razloga koji dovode do kasnog otkrivanja neetičnosti povezanih sa zloupotrebama, pa i kriminalnim radnjama, ali se kroz istraživanja zloupotreba i prevara u bankama može izvršiti povezivanje i komparacija rezultata takvih istraživanja. Mile Stanišić u svom istraživanju govori o strukturi počinilaca, a gdje značajan procenat počinilaca, odnosno 51% ima visoko obrazovanje, a čak 46% prevara čine menadžeri i izvršni direktori. On apostrofira ulogu interne revizije u sprečavanju prevara, a do takvog zaključka se došlo i kroz ovo istraživanje.

Mirjana Dejanović¹⁹ u zaključcima svog rada iznosi: „Da bi implementacija bila uspešna neophodno je da država kroz zakonske propise i primenu međunarodnih standarda unificira društveno odgovoran način poslovanja kompanija i banaka.“ Iz navedenog proizlazi da kompanije i banke treba zakonski „prisiliti“ na društveno odgovorno ponašanje. Ako je takva situacija sa nečim što spada u domen dobrovoljnosti, onda su rezultati odgovora na pitanje iz ovog rada: „Da li biste prijavili člana porodice za učinjenu povredu radne obaveze?“, a gdje je 50% ispitanika odgovorilo sa ne; ne, preuzeo bih odgovornost ili nije odgovorilo, potvrdili takvo ponašanje²⁰.

ZAKLJUČAK

Ovo istraživanje je pokazalo da je pitanje etičnosti u bankama veoma kompleksno pitanje i da mu treba prići sa više aspekata kako bi se mogao dati adekvatan odgovor u budućnosti, a s ciljem predupređenja neetičnosti, zloupotreba, pa i kriminalnih radnji u bankama. To je problem u kojem se mora naći kompromis između maksimalističkih težnji vlasnika za uvećanjem bogatstva, menadžera raznih nivoa za povećanjem svoje moći i bogatstva, zaposlenih koji u specifičnim situacijama žele više od realno mogućeg i države kao regulatora svih tih odnosa. Država mora da štiti zakon. Interno banka kroz svoj sistem organizacije rada i primjenom standarda, pravila i procedura, treba da preventivno djeluje kako bi se smanjile i izbjegle neregularnosti u radu banke.

Rezultati istraživanja su pokazali da kod ispitanika postoji visok stepen svijesti o značaju morala kao opšte kategorije, ali istovremeno i visok nivo tolerancije za nemoralne aktivnosti najbližih: kolega, prijatelja i članova porodice, te direktora kao vrhovnog autoriteta. U tim situacijama bi se lako kršila pravila etičkog kodeksa, procedure i zakon. Pošto postoji opšti stav o niskom moralu u društvu i okruženju, visok nivo tolerancije na neetičnost i kršenje radnih obaveza od strane direktora, kolega, prijatelja ili članova porodice, smatram da u bankama RS/BiH postoji visok nivo rizika za nastanak djela suprotnih etičkim kodeksima, bankarskim pravilima i procedurama, standardima i zakonu. Uočeni disparitet u poimanju moralnosti ispitanika i moralne dileme „istine po svaku cijenu“, u kombinaciji sa ostalim rezultatima istraživanja, daje i odgovor na pitanje postavljeno na početku istraživanja.

Visok nivo tolerancije zaposlenih u bankama RS/BiH na: neetičnosti, neregularnosti, zloupotrebe, pa i kriminalne radnje od strane radnih kolega i rukovodilaca, jedan su od ključnih razloga kasnog otkrivanja ovih „djela“ u bankama.

¹⁹ Dejanović, M., *Društveno odgovorno ponašanje kompanija i banaka*, Bankarstvo br.2., Beograd, 2012. <http://www.ubs-asb.com/Portals/0/Casopis/2012/2/UBS-Bankarstvo-2-2012-Dejanovic.pdf> (29.5.2016.)

²⁰ Lični interes ispred društvenog, moja porodica ispred svih ostalih, bez obzira na sve posljedice, prim.autora.

LITERATURA

1. Aristotel, *Nikomanova etika*, Kultura, Beograd, 1958.
2. Association of Certified Fraud Examiners (ACFE). *Report to the Nations: An Occupational*
3. *Fraud and Abuse*. 2014. Global Fraud Study
4. Bebek B., Kolumbić A., *Poslovna etika*, Sinergija, Zagreb, 2000.
5. Carroll B. Archie "The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders", *Business Horizons* /July-August 1991.
6. David O. Friedrichs, *Kapitalističke banke kao kriminalni preduzetnici-slučaj Vol Strita*, Univerzitet Skranton, SAD, 2014.
7. Dejanović, M., *Društveno odgovorno ponašanje kompanija i banaka: Bankarstvo br.2*: Beograd, 2012.
8. Dujanić, M., *Poslovna etika u funkciji managementa*, Zbornik radova, Ekonomski fakultet Rijeka, Sv.1. (2003.)
9. Đurđević, M.R., *Superbankari: Vampiri savremenog čovečanstva*, Ihtus, Beograd, 1997.
10. Fink, E., *Osnovni fenomeni ljudskog postojanja*, Oktoih, Beograd, 2013.
11. Hoffman, W.M. Moore, J.M., *Business ethics: Readings and Cases in Corporate Morality*, Second Edition, Mc Graw Hill Publishing Company, 1990.
12. Kant, I., *Kritika praktičnog uma*, Beograd, BIGZ, 1979.
13. Kant, I: *Kritika čistog uma*, Dereta, Beograd, 2003.
14. Kekuš, D., *Komunikacija u profesionalnoj praksi zdravstvenih radnika*, II dopunjeno izdanje, Visoka zdravstvena škola strukovnih studija, Beograd, 2010.
15. Kundidad, A., *Društveno odgovorno poslovanje banaka u Republici Hrvatskoj*, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Splitu, Split, 2012.
16. Miljević, M., *Poslovna etika i komuniciranje*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2010.
17. EIB, *Politika suzbijanja prijevara*, Eib GraphicTeam, 2013.
18. Prem S. Mann, *Uvod u statistiku*, Ekonomski fakultet Beograd, Beograd, 2009.
19. Slijepčević, V., *Bankarska etika*, Međunarodna naučna konferencija, Zbornik radova, Globalni mediji i društveno odgovorno poslovanje, BLC Banja Luka College, 2015.
20. Stanišić, M., *Uloga interne revizije u otkrivanju i sprečavanju prevara u bankama*, UBS-Bankarstvo, Beograd, 2007.
21. <http://www.abrs.ba>
22. <http://www.fba.ba>